

Обрађујући Херцеговачки устанак 1882, др Хамдија Капићић је, мора се признати, увелико обогатио нашу новију историографију и одговорима на друга важна питања која су с њим у непосредној вези. Овакав вид рада у историској науци и метод употребељен у реконструисању ситуација и анализи најважнијих чинилаца у њима заиста претставља примјер како треба обрађивати проблеме наше новије историје.

Ђоко Пејовић

МИЈО МИРКОВИЋ: ЕКОНОМСКА ХИСТОРИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ, ИЗДАЊЕ ЕКОНОМСКОГ ПРЕГЛЕДА, ЗАГРЕБ 1958

Овај доста обимни рад настао је из предавања студентима Економског факултета у Загребу и у првом реду је њима намијењен. Али је од интереса и за друге, посебно за оне који се баве истраживањем економске историје Југославије.

Ово није прва књига ове врсте код нас. Сличних радова, који су исто тако првенствено намијењени студентима, било је и раније. Радови ове врсте су ограничени програмом предавања, па се то морало одразити и на ову књигу, у којој је аутор дао основе друштвено-економског развика Југославије. Методологија и начин третирања проблема заслужују посебну пажњу, јер су од интереса за све оне који се баве проучавањем привредне проблематике Југославије.

Књига обухвата историски преглед привредног развика Југославије, углавном до Другог свјетског рата. У могућним оквирима обрађена су битна питања економске историје Југославије. Уз излагање су дати и неопходни извори, чиме је обезбијеђена вјеродостојност наведених података.

О раду М. Мирковића могло би се доста говорити, и могло би се рећи доста похвалних ријечи. Али овај напис нема за циљ да разматра његов рад у цјелини. Задржаћу се само на томе какво је мјесто у овој књизи дато привредној историји Црне Горе и како су поједини проблеми у њој третирани.

Аутор се није бавио посебно привредним развиком појединих покрајина, према подручјима данашњих република, већ је посматрао привредни развика Југославије у цјелини, истичући посебно поједине покрајине само уколико је то захтијевала методика излагања материјала. С обзиром на то не треба ни очекивати неко посебно мјесто Црне Горе и њеног привредног развика у овој књизи.

Мирковић се дотиче Црне Горе на више мјеста. Нећу овдје наводити све оно што је речено у вези са Црном Гором, већ ћу се осврнути само на неколико важнијих проблема на којима се аутор нешто више задржао у овој књизи.

У првом дијелу књиге аутор на неколико мјеста помиње Црну Гору. Говорећи о друштвено-економским условима сеоског живота код наших народа, он се дотиче и проблема племена, и рода, односно братства, проблема кућне заједнице и сеоске самоуправе. Аутор је, бар што се тиче Црне Горе, само дотакао та питања. Али је врло интересантан начин постављања проблема и извјесне опаске о томе. То ће, можда, дати повода неком да се подробније позабави овим питањем.

М. Мирковић се нешто више дотиче Црне Горе у другом дијелу књиге (главе VIII). У поглављу о кретању земљишне својине на подручју Југославије 1804—1953, на два мјеста третира се и аграрна проблематика Црне Горе. На једном мјесту се каже: „У ослобођеним подручјима Црне Горе 1876—78 — а то су били економски развијенији крајеви данашњег подручја Црне Горе — поједини, у првом реду „војни главари“, захватили су веће површине земље, које су давали беземљашима у аренду, и тако се богатали, образлажући то искључиво заслугама у минулом рату“ (стр. 218).

На другом мјесту (стр. 223) говори се о припремама за расподјелу земље у крајевима ослобођеним у Балканском рату. И овдје је готово само поменуто (свега 15 редака) аграрна проблематика Црне Горе у овом периоду.

То је све што је речено о овом проблему и о аграрним односима у Црној Гори до Првог свјетског рата. Иако су ставови углавном тачни, тиме ни изблиза није исцрпена суштина проблема.

Исто тако, чини ми се, могло се нешто више рећи о поморству Боке Которске, јер је оно играло веома значајну улогу у прошлом стољећу, нарочито у вријеме до Берлинског конгреса.

О индустрији и индустриском развоју Црне Горе говори се у VIII поглављу. Ту су наведени разлози спорог развоја индустрије у Црној Гори: „Ријетка насељеност, слаби путеви, оскудица у сировинама, недоступност шумског богатства и његова удаљеност и од мора и од жељезница, дуго су задржавали индустриски развој у Црној Гори“ (стр. 284). Поред ове тачне констатације о узроцима заосталости Црне Горе, аутор на истом мјесту истиче да је Црна Гора имала „једну важну полугу за развој“ — *државну самосталност*. Али иако важна, наводи даље аутор, државна самосталност „није могла да надокнади непостојање масовне потрошње, збивених насеља, сировинске подлоге и проходности“. На крају овог дијела писац наводи индустријска предузећа која су постојала у Црној Гори до Балканског рата. Углавном су наведена најважнија, али су нека предузећа испуштена, као што је пилана у Ријечи Црнојевића, која је уствари прво индустријско предузеће у Црној Гори, па је утолико прије требало навести, затим фабрика сапуна у Бару, друга пилана у близини Колашина и још нека мања предузећа.

У вези са изградњом жељезничке пруге уског колосијека Бар — Вирпазар аутор се дотиче и продирања италијанског капитала у Црну Гору, закључујући, сасвим оправдано, да је Црна Гора Италијанима имала да послужи као полазна база за даље продирање — на Косово и Метохију и „читаву обалу јужног дијела Јадрана“.

У истом поглављу се говори и о промету Црне Горе са иностранством. Вјероватно је омашком наведено (стр. 304) да се подаци о међународном промету односе на 1904 годину, јер су то уствари подаци извоза и увоза за 1905 годину (види Статистику увоза и извоза за године 1905—1910, издање Министарства финансија и грађевина, Пореско-царинска управа, Цетиње 1911).

На истом мјесту има још неколико ставова и података који, по мом мишљењу, нијесу тачни. Наведени податак да је Црна Гора почетком XX вијека (1904) имала 150.000 становника мислим да не одговара стварности. Црна Гора је у то вријеме у сваком случају имала око 200.000 становника, ако не и више. О томе говоре готово сви подаци којима располажемо (Ст. Грујић, *Статистика Црне Горе*, Ратник, 1890, књ. XXIII, 47; П. Ровинскии, *Черногоря*, Томъ III, Петроградъ 1915, 257. Тихомир А. Поповић, *О Црној Гори*, Српски књижевни гласник, 1913, књ. XXXI, 282; др Лазо Костић, *Становништво Црне Горе*, Цетиње и Црна Гора, Београд 1927, 284—285. Аутори су у овим радовима навели многе изворе о становништву Црне Горе крајем XIX и почетком XX вијека).

Због тога су, наравно, нетачни и подаци на сљедећој страни (305), који говоре да је укупно међународног промета (извоза и увоза) отпадало на једног становника у Црној Гори 35 динара. На истој линији је дошло до погрешне констатације да је увоз по глави становника већи у Црној Гори него у Србији — 31:26. Уствари је обрнуто. Црна Гора је имала мањи просјек по глави становника него Србија.

У даљем излагању аутор даје нека тачна запажања о промету, наводећи да је Црна Гора морала увозити велики дио прехранбених производа и све индустриске артикле, што је, природно, морало утицати на повећање робног промета.

На овим страницама се говори о *Заложници црногорској* и о *Књажевско — црногорском повлашћеном паробродском друштву* из 1887 године (о Заложници на основу чланка Д. Вуксана, а о Паробродском друштву на бази чланка др П. Шоћа). Према расположивом материјалу може се лако утврдити да подаци о Књажевско — црногорском повлашћеном паробродском друштву нијесу тачни. Уписани акционарски капитал износио је 351.000, а не 338.000 франака. Наведени износ је био уписан до краја 1887 године, а упис је вршен до средине 1888 године. Тачан број упи-

саних акција и износ уписаног капитала види се из именичног списка акционара који се чува у архиву Државног музеја на Цетињу (ф. за 1887, док. од 9 октобра 1887 године). На тај начин нијесу тачни ни подаци о износу уписаног капитала у појединим градовима Аустрије, Цетињу и другим мјестима Црне Горе. Аутор о друштву говори као да је већ стварно постојало, располагало пловидбеним парком и обављало пловидбу, а предузеће је по његовом мишљењу пропало због тога што није могло наћи посла: „подузеће је започету линијску пловидбу обуставило, а да није пловило ни шест мјесеци, јер бродови нису могли наћи ни терет ни путнике“. Прије свега, колико је мени познато, ово друштво није никад било конституисано, већ је само био формиран привремени одбор, који је руководио припремама за његово организовање. Бродови који су обављали пловидбу Скадарским Језером набављени су од стране државе а не од средстава друштва. Друштво није пропало због тога што није могло наћи „ни терет ни путнике“, већ је рад на организовању напуштен у првом реду због тога што је номинална вриједност акција била висока (500 франака у злату), и што није била уплаћена ни половина основног капитала.

Све ово није тако битно и не заслужује посебну пажњу. Задржао сам се на томе зато што је аутор дао релативно доста простора овом друштву (више него индустрији, или трговини, или пољопривреди).

Мало зачуђава да аутор није нашао за сходно да бар нешто каже о новчаним заводима у Црној Гори. Овај проблем је третирао у вези са готово свим покрајинама Југославије, па не би било на одмет да је обухватио и Црну Гору, у којој је почетком XX вијека било шест новчаних завода, са мрежом филијала готово у свим мјестима, чији је промет 1911 године достигао високи износ од око 270 милиона перпера, што умногом илуструје економске односе Црне Горе у то вријеме.

У даљем излагању — период послије Првог свјетског рата (IX — XI глава) — углавном се посматра привредни развитак Југославије у цјелини. Врло су карактеристични подаци о презадужењу црногорског сељака у периоду између два рата. М. Мирковић наводи да је задужење црногорске пољопривреде износило 496 милиона динара или 7,1% читавог задужења пољопривреде Југославије, што је два пута више од дугова Македоније (209 милиона). Међутим, Македонија је учествовала у укупној вриједности пољопривредне производње Југославије са 6,3%, а Црна Гора са безначајним износом од 0,3%. Оваквим подацима и судовима у концизном изразу илустрован је пауперизам Црне Горе и црногорског сељака у периоду између два рата.

Из свега што је написано у овој књизи тешко се може добити тачна слика о привредном развитку Црне Горе. Наведени подаци нијесу довољни да се сагледају ни најелементарнији про-

блеми економске историје Црне Горе. Ово је умногом било условљено објективним околностима — помањкањем основне литературе из привредне историје Црне Горе. Очито се види да је уважени професор Мирковић настојао да дође до неопходних података и да да економској историји Црне Горе адекватно мјесто у овој књизи. Али готово и није било озбиљније студије или пак монографије о појединим проблемима из привредне историје Црне Горе коју би могао користити за овај рад. То потврђују и извори којима се аутор служио (мислим на оно што је наведено у примједбама). У наведеној литератури, која углавном расправља проблеме политичке историје, само се узгред третира и привредна проблематика (Б. Ђурђев, Ј. Јовановић, Г. Вуковић) или се пак расправљају неки мање важни проблеми економске историје Црне Горе (Д. Вуксан, П. Шоћ, И. Калуђеровић).

Имајући у виду мали опсег досадашње литературе којом се могао послужити, разумљиво је да М. Мирковић није ни могао дати исцрпну анализу економског развитка Црне Горе у овој књизи. На бази постојеће грађе и материјала ипак се могло дати нешто више (да је аутор имао при руци књигу Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910, могао је дати знатно више података о Црној Гори), али од једног оваквог рада и не треба очекивати неко потпуније расвјетљавање економске проблематике Црне Горе.

На крају треба истаћи да у овој књизи има веома интересантних запажања о појединим проблемима. Штета је само што им аутор није покљонио мало више пажње и неке од њих потпуније обухватио. Надати се да ће ускоро бити више обрађених проблема из економске историје Црне Горе, па ће се на тај начин и њој моћи дати више простора у оваквим и сличним радовима.

М. Ђуровић

**ПАШТРОВСКЕ ИСПРАВЕ XVI—XVIII ВИЈЕКА, ЦЕТИЊЕ 1959,
XVI + 288 + Т. VIII.**

Државни архив Народне Републике Црне Горе издао је ову прву књигу „Историске грађе“. Она је резултат дугих напора Државног архива да приберу грађу која се чува у збиркама паштровских породица. Из четири откупљене збирке (Марка Перацића — 90 док.; Сима Суђића — 191 док.; Николе Дивановића — 107 док.; Душана Греговића — 45 док.) и три збирке које су Архиву стављене на располагање за ово издање (Марка Греговића — 292 док.; Светозара Давидовића — 142 док.; Стева Дивановића — 180 док.), одабране су и преписане најкарактеристичније исправе (238 на српском и 65 на италијанском језику) за објављивање у овој књи-